

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/373098193>

POST PANOPTİKON DÖNEMİ: GÖZETİMİN YENİ VERSİYONU OLARAK DİJİTALLEŞME

Conference Paper · August 2023

CITATIONS

0

READS

124

1 author:

Sinem Şahnagil

Balıkesir University

46 PUBLICATIONS 92 CITATIONS

SEE PROFILE

**POST PANOPTİKON DÖNEMİ: GÖZETİMİN YENİ VERSİYONU OLARAK
DİJİTALLEŞME
POST PANOPTICON ERA: DIGITALIZATION AS A NEW VERSION OF
SURVEILLANCE**

SİNEM ŞAHNAGİL ¹,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ORCID ID: 0000-0003-0920-6948

Özet

Tarih boyunca iktidara sahip olan her güç, çeşitli araç ve yöntemlerle kitleler üzerinde kontrol ve gözetim kurma çabası içinde olmuştur. Değişen ve gelişen teknoloji bu çabanın yöntemlerini de etkilemiş, geleneksel toplumların baskı aracı olan gözetim, yaşanan dijitalleşme ile kurumsal bir nitelik kazanarak küreselleşmiş ve sistematik bir özellik kazanmıştır. Dijital çağ ile gözetimin en önemli aracı olarak “veri” kavramı öne çıkmış, bu yeni form gözetleme kapitalizminin para birimini oluşturmuştur. Bilgi iletişim teknolojileri aracılığıyla tasarlanan her zaman ve her yerde olabilme hali, vadedilen sınırsız özgürlük ve iletişimin yanında kendi “panoptikonunu” da yaratmıştır.

Bentham ve Foucault ile özdeşleşen panoptikonun temelinde, geniş kitleleri kontrol edebilme düşüncesi yer almaktadır. Görünmeden gözetleme ilkesine dayanan ve Bentham’ın otorite odaklı olarak tasarladığı bu yapı Foucault tarafından bir metafor olarak kullanılmış, dönemin değişen iktidar anlayışı panoptikon ile temellendirilerek modern iktidarın görünmezliği vurgulanmıştır. Bir hapisane tasarımından yola çıkan panoptikondaki gözetim günümüzde sanal ve veri odaklı bir yapıya evrilmiştir. Eskiden baskı ile yapılan gözetim, bu yeni panoptikonda yerini rızaya ve gönüllülüğe bırakmıştır. Birçok insanın bilinçli veya bilinçsiz şekilde fakat gönüllü olarak sergilediği veriler, bir yandan herkesin herkesi gözetim altında tuttuğu bir yapı oluştururken diğer yandan denetime süreklilik kazandırmak isteyen iktidarların toplumsal rızayı inşa etmesini kolaylaştırmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı iktidarların panoptikon ile bireyler üzerinde baskıcı bir tavırla yarattığı gözetimin günümüzde artık dijitalleşme ile bireyler tarafından nasıl bizzat ve gönüllü olarak yapıldığını ortaya koymaktır. Çalışmada dijitalleşmenin zor kullanmak yerine bağımlılık yaratarak toplumlara hükmettiği tezi üzerinden hareket edilmiş, post panoptikon olarak adlandırılacak bu dönemde ortaya çıkan yeni gözetim pratiklerinin genel olarak toplumsal yapı için oluşturduğu tehditler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Panoptikon, Dijitalleşme, Gözetim

Abstract

Throughout history, every power that has power has been in an effort to establish control and surveillance over the masses with various tools and methods. Changing and developing technology has also affected the methods of this effort, and surveillance, which was a means of oppression in traditional societies, has become globalized and systematic by acquiring an institutional quality with the digitalization. With the digital age, the concept of "data" has come

to the fore as the most important tool of surveillance, and this new form has formed the currency of surveillance capitalism. The omnipresence designed through information and communication technologies has created its own "panopticon" in addition to the promised unlimited freedom and communication.

The panopticon, identified with Bentham and Foucault, is based on the idea of being able to control large masses. This structure, based on the principle of surveillance without being seen and designed by Bentham with a focus on authority, was used as a metaphor by Foucault, and the invisibility of modern power was emphasized by grounding the changing understanding of power of the period with the panopticon. Starting from a prison design, surveillance in the panopticon has evolved into a virtual and data-driven structure. In this new panopticon, surveillance, which used to be carried out through coercion, has been replaced by consent and voluntariness. The data that many people exhibit consciously or unconsciously but voluntarily, on the one hand, creates a structure in which everyone keeps everyone under surveillance, while on the other hand, it facilitates the construction of social consent by the powers that want to ensure the continuity of control.

In this context, the aim of the study is to reveal how the surveillance created by the powers with an oppressive attitude on individuals with the panopticon is now done personally and voluntarily by individuals with digitalization. The study is based on the thesis that digitalization dominates societies by creating addiction instead of using force, and the threats posed to the social structure in general by the new surveillance practices that emerged in this period, which can be called post panopticon, are evaluated.

Keywords: Panopticon, Digitalization, Surveillance

GİRİŞ

Özel mekâna veya mahremiyete yer olmayan, her yerin gözetlenebilir olduğu bir sistemi ifade eden panoptikon, denetimin yeniden oluşturulması yönünden önemlidir. İlk etapta bir hapisane tasarımı olarak ortaya çıkan yapı, iktidarın somut olarak olmasa bile sürekli zihinlerde canlı kalarak gözetim işlevinin sürekliliğini sağlamak anlayışı üzerine kurulmuştur. Gözetlendiğinin farkında olan fakat hangi zamanlarda gözetlendiğini bilmeyen bireyler, yanlış davranışlarının ceza alacağını bilmekte ve bu nedenle sürekli izleniyor olma hissiyle davranışlarını öz denetim mekanizması ile kontrol altında tutmaya başlamaktadır. Önceden fiziksel ve sınırlı bir şekilde hayat geçen gözetim mekanizması panoptikon, günümüzde bilgi iletişim teknolojileri aracılığıyla işlevini sürdürmektedir. Diğer bir deyişle dijital dünyanın devasa gelişimine paralel olarak gerek özel gerekse kamusal alanda bireylerin hayatlarının ve sosyal ilişkilerinin elektronik ağlar sayesinde izlenip kaydediliyor oluşu, gözetim pratiğini modern hale dönüştürmüştür. Dijitalleşme ve araçları olağanüstü bir kalabalık bir kitleyi dijital bir rızayla izlenebilir kılmakta, bunu özgürlük ve mutluluk vaadiyle meşrulaştırmaktadır.

Günlük hayatta kullanılabilir her dijital sistem ve özellikle sosyal medya bireylerin izlerinin kopyalandığı ortamlar olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni panoptik dünya diğer bir deyişle post panoptikon dönemi, katı gözetim yerine gönüllü gözetim pratikleri üzerine kurulmuş, gözetimin katı şekli baskı araçları ile bireyleri yönlendirirken gözetimin gönüllü biçimi cezbederek ikna etmektedir. Bu şekilde ikna edilen birçok birey daha fazla gözetlenmek uğruna herhangi bir mahremiyet kaygısı taşımamakta, normalleştirilen gözetim dünyasında sorgulama yeteneğini kaybetmekte, iktidarların kontrol ağına rıza ile dahil olmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle iktidar anlayışındaki dönüşüm ve klasik panoptikon modelinin ortaya çıkışı açıklanmış, J. Bentham'ın otoriteyi güçlendirme anlayışı üzerine şekillendirdiği söz konusu yapının temel özellikleri ifade edilerek bu oluşumdan etkilenen Foucault'un ortaya koyduğu felsefeye değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise dijitalleşme ile bir kez daha şekil değiştiren otorite ilişkilerinin gözetim algısına yansımaları ışığında post panoptikon dönemi genel özellikleri ile ele alınmıştır. Bu kapsamda post panoptikon döneminde kullanılan

gözetim araçları değerlendirilerek oluşturulan sanal hapishanelerin toplumsal yapıya yönelik barındırdığı olası tehditler ifade edilmiştir.

1. İKTİDARIN DÖNÜŞÜMÜ VE PANOPTİKON

Tarih boyunca bütün insan toplulukları kendilerini yönlendirecek, liderlik edecek, gerektiğinde sınırları belirleyecek bir güce ihtiyaç duymuşlardır. Bu güç kimi zaman Tanrı veya Tanrı-Kral, kimi zaman kilise veya burjuva, kimi zamansa monarklar veya halk olarak öne çıkmıştır. Yönetimin meşruiyeti halktan alınan rızaya bağlı olabildiği gibi, tek kişinin hüküm sürdüğü bir anlayışa da bağlı olabilmıştır. Ne şekilde olursa olsun daima toplumlar yönetilme, yönetenler ise iktidara sahip olma isteği içinde olmuşlardır. Modern dönem öncesinde iktidarın bir kişiye veya ruhani değerlere bağlı olması, bireyin pasif bir özne olarak konumlandırıldığı ifade etmekteydi. Fakat iktidarın kaynak bakımından dünyevileşmesi ile birey, toplum ve iktidar ilişkilerinde bir dönüşüm yaşanmış, özellikle 1789 Fransız İhtilali ile ruhani ve dünyevi ilişkiler arasındaki ayırım, toplumsal alandan siyasi alana, kültürel hayattan ekonomik hayata kadar geniş bir alanda kendisini göstermiştir. Bu tarihten itibaren kitleleri mobilize etme işlevi gören ideoloji araçsal bir nitelik kazanmış, modern yönetimlerin devamlılığı ve güçlülüğü hususunda metaforik bir özellik sergilemeye başlamıştır. Tam olarak bu noktada panoptikon yönetim anlayışı, modern yönetim biçimlerine güçlü fakat görünmez bir meşruiyet

kazandırmaktadır (Avcil, 2021: 55).

Dönem itibariyle büyük karışıklıklarla karşı karşıya kalan krallıklar 18. yy. itibariyle halkı kontrol edebilmek amacıyla otoriter kontrol mekanizmaları tasarlamaya başlamışlardır. Bentham kardeşlerin hayata geçirdiği “Panoptikon” tam olarak bu dönemin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 1785 yılında mimar olan Samuel Bentham tarafından tasarlanan, Jeremy Bentham’ın düşünceleri ile iç sistemleri temellendirilen Panotikon, bir hapishane tasarımı anlatmaktadır. Panoptikon kelimesi bütün anlamına gelen “pan” ve gözlemlemek anlamına gelen “opticon” kelimesinden gelmekte olup, “bütünü gözetlemek” anlamını taşımaktadır (Özdel, 2012: 22; Özdağ, 2022: 1745).

J. Bentham’ın panoptikon ile hizmet ettiği şey dönemin geniş kitleleri kontrol altına alma felsefesidir. Zira Bentham yapının hapis, zorla çalıştırma, tecrit gibi birçok işlevi yerine getireceğinden, yerine getireceği işlevlerde ana temanın otorite odaklılık olacağından sıklıkla söz etmektedir. Fakat burada ileride Foucault’un da etkileneceği fikir, kontrol etme yetkisine sahip otorite sağlayıcısı iktidarın disiplini sağlayış şeklidir (Özdel, 2012: 23). İktidar tarafından belirlenen toplumsal düzenin sağlanması, toplumsal ilişkileri belirleyen norm ve kuralların

denetlenmesi için ihtiyaç duyulan mekanizmaların başında gözetim gelmektedir (Dolgun, 2005: 9). Bentham dairesel planlı, dairenin merkezine bakan tek odalı hücreler ve merkezde gardiyanların konumlandığı bir gözlem kulesi şeklinde tasarladığı Panoptikon mimarisiyle gözetimin sürekliliğini sağlarken bunun en iyi şekilde yapılabilmesi adına “görünmeden gözetleme” ilkesini ortaya koymaktadır. Bu ilke ile gözetleyici orada olmasa dahi kişiye gözetlendiği hissi empoze edilerek davranışları kontrol altına alınmaktadır. Diğer bir deyişle mahkumlar her hareketlerinin gözlem altında olduğunu bilmekte fakat ne zaman gözetlendiklerini bilememektedir. Dolayısıyla istediği otoriteyi bu şekilde sağlayan iktidar aynı zamanda sürekliliğini kazanmaktadır (Aslan Ulgan ve Erdoğan, 2022: 36).

Kaynak: Panoptikon: Çağdaş Dünyada Kendi Hapishanelerimizi Yaratmak - Enterprise Next (epnext.com)

Panoptikon’da hücreler birbirinden bağımsız hale getirilmiş, birbirleriyle iletişim kuramayacakları şekilde tasarlanmıştır. Bu sayede hücre içindeki bireyler yalnızlaştırılarak güce karşı direniş gösterme ihtimallerinin engellenmesi amaçlanmıştır. Hücrelerin pencere sistemleri, ışık alma durumları, aydınlatılması kulede yer alan gözetleyicinin gücünü artıracak şekilde yapılandırılmıştır. Bu kapsamda hücrelerin dış pencereleri sadece ışık almak amacıyla kullanılırken, iç avluya bakan pencereler hücrenin içindeki kişilerin daha görünür olmalarını sağlamaktadır. Gözetleyicinin bulunduğu kuledeki pencereler ise mahkumların baktıklarında gözetleyicinin orada olup olmadığını göremeyecekleri şekilde özel bir tasarımdan oluşmaktadır. Böylece mahkumlar, kendilerini sürekli izleniyormuş gibi hissederek davranışlarını buna göre sergilemeye başlamaktadır. Gözetleyici hücreleri rahatlıkla gözetleme imkânı bulurken mahkumlara karşı görünmez kılınması, ona tam olarak iktidar rolü vermektedir (Foucault, 1992; Foucault, 2007; Bentham, 2008). Bu sistem iktidarlara fiziksel şiddet uygulamadan yönetim imkanı sunan bir ikna düzenidir.

Foucault iktidar anlayışını, panoptikon sisteminde oluşturulan söz konusu öz denetim mekanizması üzerine inşa etmektedir. 20. yy.’ın kapitalist toplum sistemlerinde iktidarın değişiklik gösterdiğini ifade eden Foucault, artık tek kişilik, görünür olan bir kral iktidarı ve alenen verilen cezalar yerine, insanların iktidarın oluşturduğu gözlem dünyası nedeniyle kendi kendisini kontrol ettiği görünmez bir iktidar vardır. İktidar şekil değiştirmiştir ve artık farklı bir otorite yöntemi kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle iktidar artık bir kişinin değil “Gözün İktidarı” şeklini almıştır (Foucault, 2007). Avcil’e göre (2021: 55) iktidar ve ideolojinin bütünleştirici gücü olarak ortaya çıkan panoptikon, belli bir kitlenin değil, tüm toplumsal kesimlerin üzerinde varlığını devam ettiren bir anlayışa evrilmiştir.

Zaman içinde iktidar tekrar dönüşüm geçirmiş, teknolojik gelişmeler gözetimin seyrini değiştirmiştir. Hapishane tasarımındaki panoptikonun denetleme ve kontrol mekanizması yerini veri tabanlı dijital bir gözetime bırakmıştır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla gözetimin mantığı sadece baskıcı değil, aynı zamanda etkileşimli medya kullanıcıları için baştan çıkarıcı bir hale gelmiştir (Abe, 2009: 73). Bu durum panoptikon sonrası ve ondan belli başlı özelliklerle ayrılan post panoptikon döneminin habercisi niteliğinde sayılabilmektedir.

2. POST PANOPTİKON VE GÖZETİMİN ÖZNESİ OLARAK DİJİTALLEŞME

Toplumların, hatta tüm dünyanın dev bir panoptikona dönüştüğünü ifade eden Foucault, iktidarlara söz konusu tasarımdaki dev kuleyle özdeşleştirmektedir. Dev kule, toplumdaki bireylerin bedenini göremediği, gözetleyicinin daima kendilerini izlediğine inandıkları bir güç haline gelmiştir. Birbirleriyle iletişim kuramayan toplum üyeleri, bu gözetleyicinin kendileri için oluşturduğu hücrelerde yaşamakta, vücudunu asla göremediğimiz iktidarın gözü tarafından sürekli izlenmektedirler (Özdel, 2012: 25; Çamuroğlu, 2016: 105). Teknoloji araçları ile kuşatılmış günümüz toplumlarını yorumlamada pratik bir kavrayış sağlayan bu sistem, teknolojik gelişim ile daha kolay hale gelen gözetim faaliyetlerini ortaya koymakta etkili olmaya devam etmektedir. Zira dijitalleşme ile oluşturulmaya başlanan veri bankaları ve dijital izler aracılığıyla iktidarların bilme isteği ve görünmeden her şeyi görme arzusu süreklilik içinde karşılanmaktadır (Okmeydan Bitirim, 2017).

2.1. Dijital Dönüşümle Gelen Post Panoptikon Dönemi

Modern dönemde sadece engelleme yoluyla yapılan sınırlandırma postmodern dönemde daha güçlü ikincil bir usulün bulunması ile boyut değiştirmiştir. Bu usul “teşvik etme”dir. Neyin arzu edilen olduğuna yönelik toplumsal ikna şiddete başvurmadan sağlanacak bir iktidarı inşa etmektedir. Burada ikna, teşvik ile güçlendirilmekte, panoptikon mahkumları katı duvarların, net sınırlandırmaların yönlendirmesi ile ikna ederek disipline ederken, post panoptikon bireylerin eylemlerinin kendi taleplerinin sonucu olması gerektiğini, en azından bireylerin öyle olduğunu düşünmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira post panoptikon için kendisinden önce kullanılan fiziksel disipline etme yöntemleri ilkel güç kullanımının bir örneğini oluşturmaktadır (Taştan, 2022: 39).

Bilgi çağına kadar genel olarak fiziksel olarak dinleme ve izleme eylemi şeklindeki fiziksel gözetimden ibaret olan gözetim, son yıllarda çerçevesini önemli derecede genişletmiştir (O'Brien, 2008: 31). Modern dönemler öncesinde kabilelerin, imparatorlukların veya monarşilerin egemenlik anlayışı için uygulanan gözetim, ulus devletlerin ve çoğunlukla kapitalizmin oluşturduğu modernizm içinde kurumsal bir özellik kazanmıştır. Dijitalleşmeyle birlikte gözetim, iktidarlara veri sağlayan diğer bir deyişle bireylerin her anını büyük veri tabanlarında saklayarak onlara sunan bir kurum haline gelmiştir. (Aslan Ulgan ve Erdoğan, 2022: 35). Dijital gözetim döneminde, bireyler artık birer vatandaş olmaktan ziyade seri numaralarla tanımlanmış, verileri büyük şirket veya bilgisayarlarda toplanan, saklanan ve işlenen kullanıcılar haline gelmişlerdir (Dolgun, 2008: 28; Çimen, 2020: 33). Dolayısıyla bilgi iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ışığında yaygınlık kazanan internet ve mobil uygulamalar, mahremiyeti dijital eksene aktararak dönüşümü tetiklemiştir. Bu durum bireylerin gözetlenmesini ve her geçen gün çoğu zaman önemsiz gibi görünen bilgilerin artarak depolanması ve yayılması sonucunu doğurmuştur (O'Brien, 2008: 25).

Teknoloji adeta hayatı her alanında gözetlenmenin kaçınılmaz olduğunu kanıtlamakta, insanların doğdukları andan itibaren çeşitli numaralar verilerek kayıt altına alındığı sistem, bireyleri gözetleyen iktidarın hedefi haline getirmektedir. Zira hayatlarının her alanı gözetim kapsamına alınan bireyler için bu durum tehdit oluştururken, gözetleyenler için fırsat ve imkanlar yaratabilmektedir. Toplumsal paylaşım ağlarına akın eden bireyler, bu ortamlarda gözetlendiklerini bilmelerine rağmen bu gözetime gönüllü olmaktadır (Akkaş, 2015: 231). Diğer bir deyişle değişken ve mobil özellikler taşıyan elektronik teknolojiler günümüzde artık iktidarın bir ifade aracı olarak, duvarları ve pencereleri büyük ölçüde geçersiz kılmış, gözetim ve kontrol hapishane şeklinde değil sanal ortamlarda varlık göstermeye başlamıştır. Bu duruma eğlenceli bir görünüm kazandırılmış, insanların bu sisteme gönüllü olarak ve büyük bir keyifle dâhil olmaları sağlanmıştır (Lyon, 2013). Diğer bir deyişle söz konusu gözetim dünyası çok daha renkli, daha heyecanlı, daha az bilinen, daha bilimsel ve daha tehlikeli bir yapı arz etmektedir. Bu nedenle insanlar gerek kamusal gerekse özel alanlarda izlendiklerinin bilincinde olsalar dahi bu büyüdü dünyadan kaçamamaktadırlar veya kaçmak istememektedirler (Ersanel, 2001; Aslan Ulgan ve Erdoğan, 2022: 35). Dolayısıyla post panoptikonu geçmiş dönemlerden ayıran en önemli özellik gözetlenenlerin kendi iradeleri ile bu sistemin içinde yer almaları, gönüllü olmalarıdır. Aynı zamanda gözetimin baskı, şiddet, kısıtlama, cezalandırılma, dışlanma gibi motivasyonların tam aksine beğenilme, kabul görme, onaylanma, desteklenme gibi güdülerle gerçekleştiriliyor olması yine post panoptikonun ayırıcı özellikleri arasında yer almaktadır.

Oluşturulan sanal hapishaneler artık eğitimden siyasi tercihlere, alışverişten boş zaman ve hobi etkinliklerine kadar herkesi her açıdan gözetleyebilen dijital panoptikondur. Sınırsız özgürlük ve iletişim olarak sunulan dünya, topyekûn kontrol ve gözetime dönüşmüştür (Sönmez, 2017; Akçay, 2019; Kalaman, 2019: 582). Dolayısıyla post panoptikon gözetimin yeni ve aynı zamanda nitelik bakımından dönüşüme uğramış bir boyutunu temsil etmektedir. Bu dönem özneyi sabitlemek yerine mekânsız bırakmayı tercih eden bir iktidar anlayışını temsil

etmektedir. Genellikle mekân düşüncesinin soyut alanlar olarak tasarlandığı post panoptikon evresinde, dijital ortamlar yeni bir mekân düşüncesinin yansımaları oluşturur. Burada ayırt edici olan temel farklılık, söz konusu dijital ortamların beden içermemesi, fiziksel varoluş ikinci plana atılarak inşa edilmesidir (Baştürk, 2016). Yine panoptikon doğası gereği katı mekâna ve ulus-devlet mantığı içerisine sıkıştırılmışken, post-panoptikon doğası gereği küreseldir.

2.2. Post Panoptikon'un Gözetim Araçları

Yönetme, etkileme, yönlendirme ve koruma gibi amaçlarla kişisel enformasyona dönük, sistemli ve düzenli bir ilgi olarak ifade edilen gözetim, herkes hakkında her şeyi bilme isteği ile eşgüdümlü olarak hayat bulmaktadır (Lyon, 2013). Günümüz sisteminde bu isteği ve denetimi sağlayan araçlar arasında cep telefonlarından mobese kameralarına, kredi kartlarından sanal alışveriş uygulamalarına kadar birçok mekanizma sayılabilmektedir (Aslan Ulgan ve Erdoğan, 2022: 37). Avantajları olduğu kadar dezavantajlara da sahip olan ve dijital gözetim için veri toplayarak iktidarın otoritesine katkı sağlayan bu araçlar, günlük hayatın her alanını kuşatarak bireyi içgüdüsel olarak denetim altında tutmaktadır.

Dijital toplumun önemli gözetim araçlarından olan kameralar ve mobeseler bu duruma verilebilecek örneklerin başında gelmektedir. Söz konusu araçlar sayesinde öncelikle toplumsal güvenliğin sağlanması amaçlanmaktadır. Zira yasa dışı hareketlerde bulunan veya var olan kurallara aykırı davranış sergileyen bireyler bu kameralar aracılığıyla hızlı bir şekilde tespit edilmekte, yaptırım süreci işlemeye başlamaktadır. Böylece bir yandan güvenlik tedbirleri hayata geçirilirken diğer yandan bu mekanizmaların caydırıcı özelliğinden yararlanılmaktadır. Her sokak ve caddede izlendiğini düşünen bireyleri denetlemek ve davranışlarını dolaylı bir şekilde kontrol altına almak daha kolay gerçekleşmektedir. Örneğin kameraların olduğu bir sokakta sürücülerin trafik kurallarına aykırı davranışa ihtimalleri düşerken, bireyler kolayca tespit edilebileceklerini düşünerek suç teşkil edecek davranışları sergilemekten uzak durabilmektedirler. Bu noktada önem arz eden şey ise kameraların çalışıp çalışmadığının fark etmemesidir (Barlas, 2018; TESAD, 2019). Yani kameralar kayıt yapıyor olmasa da bireyler izlendikleri hissiyle kontrol altına alınmaktadır. Burada tam da panoptikon tasarımında olduğu gibi görünmeden gözetimin kameralar aracılığıyla gerçekleştiği söylenebilir.

Yine herhangi bir noktaya yapılan seyahatlerde kişilerin tüm kimlik bilgilerinin depolanması ve sınıflandırılması gözetimin mahremiyeti riske atan yönüne işaret etmektedir (Çakır, 2015: 349). Akıllı telefonlar, akıllı kartlar, GPS uygulamaları, online gerçekleştirilen işlemler iktidarların bireylerin günlük hayatına yönelik her adımı izlemesini sağlayacak verinin toplanmasını sağlarken, kişiler genellikle bu verilerin nasıl ve ne amaçla kullanıldıklarını önemsememektedir (Özdemir, 2020). Günümüz teknolojisinin insanların kamusal ve özel yaşamını izleme ve gözetim odaklı olması, sadece iktidarların değil, toplumsal yapı içinde bireylerin de gözetleme eğilimli kişiliklere dönüşmesine sebep olmaktadır. Örneğin bir alışveriş merkezine girildiği andan itibaren potansiyel bir tehdit olarak algılanan bireyler her köşe başında farklı bir otomasyon görevlisi tarafından gözetlenmektedir. Bu durum gözetim ve iktidar olgusunun günlük hayat ile iç içe geçmiş olan yapısını ortaya koymaktadır (Özdel, 2012: 28). Gözetim ve denetimin olumsuz etkilerine vurgu yapan Foucault modern iktidarın büyük bir gözaltı olduğunu ifade ederek, denetim altındaki toplumun yabancılaşmasına dikkat çekmektedir. Toplumu tek tip olmaktan koruyan ve zenginleştiren her bireyin farklı kişilik özelliklerine sahip olmasıdır. Foucault'a göre bireyler gözetlendiğinin farkına vardıklarında hareketlerini sınırlandırmaya başlayacak, benzer koşullarda benzer davranışlar içine giren bireyler toplumun tek tipleşmesine neden olacaktır. Bireylerin canlı birer robot haline geleceği bu sistemde, farklı hareket edemeyen, düşüneyemeyen, adeta hipnoz edilmişçesine her hareketi birbirine benzeyen ve yaratıcılıktan uzak bir toplum meydana gelecektir. Zamanla sistem, güç sahiplerinden korkmayı da aşarak, toplumdan farklı olduğunu belli eden bireylerin bizzat toplum tarafından dışlanmaya başladığı bir duruma evrilecektir. Dolayısıyla kendisinden

olmayanı dışlayan ve ona çeşitli etiketler uygun görerek yaftalayan toplum, farklı davranış sergileyen bireylerin ilk cezalandırıcı olacaktır (Foucault, 1992; Barlas, 2018; TESAD, 2019).

Bentham'ın klasik panoptikon yapısının dönüşümünü gözler önüne seren diğer önemli bir mekanizma ise sosyal medya mecralarıdır. Panoptikonda tek taraflı şekilde gerçekleşen gözetim, asimetrik bir şekilde gerçekleşmekte, bireyler ne zaman gözetlendiğinin bilgisine sahip olamamaktadır. Sosyal medyanın aktif şekilde kullanıldığı post panoptikon döneminde ise gözetim daha simetrik bir özellik kazanmış, herkesin herkesi daima gözetim altında tutabildiği bir sistem hayata geçirilmiştir. Mahrem olan her şeyin görünür olma çabasıyla kamunun tüketimine sunulduğu günümüzde, sosyal medya gösterinin hiç sonlanmadığı yeni bir sahne işlevi görmektedir. Bu mecralarda paylaşılan her bilgi ve görüntü kapitalist sistemin bir parçası olarak iktidar tarafından çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Bireylerin arkalarında bıraktıkları dijital izler, gözetimi kolaylaştırmakta dolayısıyla Foucault'un ifadesiyle görünür olmak bir tuzak haline gelmektedir. Birey, iletişimin öznesinden gözetimin nesnesine dönüşmekte, bu durum kitlelerin daha kolay kontrol ve manipüle edilmesine neden olmaktadır (Foucault, 1992; Aydın, 2020: 3).

SONUÇ

J. Bentham'ın otorite odaklı olarak tasarladığı ve Foucault tarafından bir metafor olarak kullanılan "Panoptikon" modern iktidarın görünmezliğini temel almaktadır. Bir hapisane modeli olarak ortaya çıkan yapıda gözetim dışsal olarak kurulmasına rağmen, Panoptikon'da bulunan tüm mahkumların içine sızan bir güce sahiptir. Bu sistemde yönetim dışsal bir pratik olmasına rağmen yönetilen birey tarafından içselleştirilmiştir. Diğer bir deyişle iktidar, bireyin iç dünyasına taşınarak denetleyici işlevini yerine getirmeye devam etmektedir. Foucault tarafından modern dönemde iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bir denetim mekanizması olarak tanımlanan panoptikon, iktidarın sürekliliğini sağlamak amacıyla mahkumlar üzerinde aslında bir tuzak olan bilinçli bir görünebilirlik hali yaratmaktadır. Bu şekilde gözetlenenlerin düzen karşısında direniş göstermeleri engellenmekte, harekete geçme gücü ortadan kaldırılmaktadır. Söz konusu sistemin işlevini günümüzde artık dijitalleşmeyle birlikte gelişen teknolojik araçlar ve en temelde "veri" yerine getirmektedir. Veri temelli birçok teknolojik mekanizma ve uygulamanın yaygınlaştığı günümüzde bireylerin mahrem algısını koruması giderek zorlaşmaktadır. Bireyler özellikle sosyal medya mecralarında mahrem alanlarını kamuya açarken, diğerleri tarafından fark edilmek ve beğenilmek arzusu ve isteği ile hareket etmektedirler. Bilinçli ve gönüllü olarak bu eylemi gerçekleştiren bireyler bir yandan gözetim zincirine dahil olurken diğer yandan iktidarların otoritesini görünmeden yaygınlaştırmasına hizmet etmektedirler.

Gözetim mekanizması ile sosyal medya genellikle birlikte hareket etmekte, bu alanda sunulan kişisel veriler, tercihler, beğeniler ve ilgi alanları aracılığıyla bireyler kendilerini sürekli bir sınıflandırmanın içinde bulmaktadırlar. Twitter ve Instagram için "takipçi", Facebook için "arkadaşlar" gibi farklı nitelendirilmiş olsa da bu sistemin hizmet ettiği amacın benzer olduğu görülmektedir. Bu uygulamaların kullanıcıları her ne kadar iletişimin öznesi olarak görülse de aslında pazarlama sisteminin birer nesnesi konumundadırlar. Bu sistemde iktidar, özgürlük ve mutluluk gibi Postmodern dünyanın cezbedici kavramları ile bireyleri kendi kontrol altına çağırılmaktadır. Bireylerin bu platformlarda ücretsiz kullanıma karşılık takas ettiği şey mahremiyetin paylaşılması ve sahipliğidir. Zira bireyler diğer kullanıcıların özel hayatını eğlence amaçlı kullanabilmekte, gözetlenen bireyin ruh hali ile ilgilenmemektedir (Niedzwiecki, 2010: 48; Yanık, 2017: 793). Bunun yanı sıra klasik panoptikon ile hedeflenen "görünmeden gözetleme", "sürekli gözetleniyormuş hissi" sosyal medya aracılığıyla hayata geçmektedir. Sosyal medyadaki ayak izlerini takip ederek verileri derleyen, veri havuzunda toplayan ve her koşulda kullanıma hazır bekleten iktidar, sosyal medya kullanıcıları üzerinde yarattığı baskıyla onların davranışlarını yönlendirebilmekte, sürekli izlendiği algısına kapılan kullanıcılar öz denetim mekanizması geliştirerek hareket etmeye başlamaktadır. Dolayısıyla

bireyler gözetimi içselleştirerek kendi kendilerinin hem gardiyanı hem mahkûmu olmaktadır (Fidan, 2019: 92; Erdoğan, 2020). Bunun yanı sıra kapalı sistem kameraları, mobeseler, yüz tanıma sistemleri, GPS uygulamaları, akıllı kartlar gibi birçok elektronik izleme sistemi, panoptikon anlayışının sanal simülasyonunu oluşturmaktadır. Elektronik parmak izi sayılabilecek bu sistemler günlük hayatın her alanını erişime açarak elektronik bir hapisane ortamı yaratmaktadır. Bilgi toplumunda kullanılan veri ve bilginin dolaşımı arttıkça bireylerin gizliliği veya mahremiyeti üzerindeki tehdit de artmaktadır. Toplum artık, gözetim temelli teknolojilerin kullanıldığı, bireylerin faaliyetlerinin yönetim birimleri adına kayıt altına alındığı, kategorize edildiği ve hayatı etkileyecek kararların alınmasında kullanıldığı gözetim toplumuna dönüşmüştür.

Sonuç olarak iktidar tarafından gerçekleştirilen gözetimin suçu önlemek ve toplumsal kontrol olmak üzere temelde iki boyutu bulunmaktadır. Bir yandan kaçakçılık, hırsızlık gibi suçlara karşı koruma sağlamak amaçlanırken diğer yandan istihbarat kurumlarının toplum üzerinde denetim ve kontrol uygulayabilmeleri sağlanmaktadır. Bu noktada esas olan şey bireyin gözetlenmesinin de ötesinde gücü elinde bulunduran makamların siyasi güç ve otorite elde etmek amacıyla bilgi depolaması ve kullanmasıdır. Bilimin gelişmesine katkı sağlamak, insan hayatını kolaylaştırmak, yaşam kalitesini artırmak veya güvenliği tesis etmek gibi amaçlarla kullanılan gözetim topluma katkıda bulunurken, kişisel bilgilerin dijital mekanizmalarla elde edilmesi, kimi zaman buna göre insanların sınıflandırılması, sürekli kontrol altında tutulması amacıyla kullanılan gözetim toplumun zararına çalışmaktadır. Nitekim insanların dijital bağımlı hale gelerek uyum sağladığı post panoptikonda zaman içinde herkes benzer davranışlar sergileyen, olaylar karşısında benzer tepkiler veren, farklı ve özgün fikirler üretemeyen kısacası mekanikleşmiş varlıklara dönüşme riski ile karşı karşıyadır. Toplumun robotik bir hal almaya başladığı günümüzde bir kesim yaşamış olduğu güvenlik kaygısı ile korku içinde yaşarken diğer bir kesim gözetimin gönüllü neferleri olarak iktidarların toplumsal rızayı kolaylıkla oluşturabilmesi adına çalışmaya devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

Abe, K. (2009). The Myth of Media Interactivity: Technology, Communications and Surveillance in Japan. *Theory, Culture & Society*, 26(2-3): 73-88.

Akçay, E. (2019). Dijital Çağda Açıklık Etiği ve Etik Tercihin İmkânsızlığı: The Circle Filmi, *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, Sayı: 3, 1-27

Akkaş, İ. (2015). Sanal Cemaatlerde Mahremiyet Algısı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12): 225-239.

Aslan Ugan, K., ve Erdoğan, T. (2022). A Film Analysis On The Fact Of “Privacy” Changing From Panopticon Surveillance To Digitalized Surveillance: The Circle Example, *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication*, 4(2): 33-43.

Avcil, C. (2021). Yeni Bir Yaşam Biçimi Olarak Panoptikon İktidar Döneminde Hegemonyanın Kuruluşu. H. Ö. Sarıdoğan ve F. Çelebi (Ed.). *İktisadi ve İdari Bilimlerde Özgün Çalışmalar İçinde* (ss.55-72). İzmir: Duvar Yayınları.

Aydın, A. F. (2020). Gösteri Toplumunun Yeni Panoptikonunu Olarak Sosyal Medya. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 9(3): 1-22.

Barlas, N. (2018). *Denetim Altında Tutulan İnsan ve Panoptikon Teorisi*. Denetim Altında Tutulan İnsan ve Panoptikon Teorisi (wannart.com) (Erişim Tarihi: 15.07.2023).

Baştürk, E. (2016). *Panoptikon'dan Post Panoptikon'a Gözetimin Soykütüğü*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (A, Yılmaz Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bentham, J., Pease Watkin, C. ve Werret, S. (2008). *Panoptikon Gözün İktidarı*. İstanbul: Su Yayınları.

Çakır, M. (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Çamuroğlu Çıg, E. (2016). Dijital Çağda Bakışın Politikası: Panoptikon ve Aleniyet İlkesi. *Toplum ve Demokrasi*, 10(21): 91-113.

Çimen, Ü. (2020). Dijital Teknolojilerin Gözetime Katkısı, Dijital Birey, Dijital Toplum ve Dijital Dünya Bağlamında Fonksiyonel Gözetim. Sait Sinan Atılgan (Ed.). *Dijital Dünyanın Yeni Kavramları*. İçinde (ss. 31-44). Konya: Literatürk Yayınevi.

Dolgun, U. (2005). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*. Ankara: Ekin Kitabevi.

Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumunu*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Erdoğan, M. (2020). Sosyal Medyada Gözetimin İçselleştirilmesi: İletişim Disiplini Alanındaki Lisansüstü Öğrenciler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 8(1): 244-275.

Ersanel, N. (2001). *Siber İstihbarat, Sanal ve Dijital Casusluğun Anatomisi*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Fidan, M. (2019). *İktidarın Panoptik Gözü Olarak Sosyal Medya: Facebook-Cambridge Analytica Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kalaman, S. (2019). Yeni Medya ve Dijital Gözetim: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 26(2): 575- 594.

Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*. (A, Toprak, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*. Çev. Gökçe Gündüç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

O'Brien, M. (2008). Law, Privacy And Information Technology: A Sleepwalk Through The Surveillance Society?. *Information & Communications Technology Law*, 17(1): 25-35.

Okmeydan Bitirim, S. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a. *Online Academic Journal of Information Technology*, 8(30): 46-69.

Özdağ, D. E. (2022). Sanat ve Güç Kavramı Üzerinden "Panoptikon", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(59): 1744-1754.

Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve "Panoptikon" İle "İktidarın Gözü" Göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*. 2(1): 22-29.

Özdemir, Ş. (2020). Post- Panoptikon Çağı: Gözetimin Dijitalleşmesi ve Çevrimiçi Kimliğin Gizliliği Üzerine Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20(3): 81-108.

Sönmez, B. (2016). Gözetim Toplumunun Günümüz Tüketim Dinamikleri Bağlamında Yorumlanması. *Selçuk İletişim*, 9(2): 262-284.

Taştan, A. N. (2022). *Panoptikondan Post-Panoptikona Geçişte Sınırların Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TESAD (2019). *Panoptikon: Modern Bir Hapishane*. Panoptikon: Modern Bir Hapishane | TESAD (tesadernegi.org) Erişim Tarihi: 17.07.2023.

Yalaz, B. (2016) *Panoptikon: Çağdaş Dünyada Kendi Hapishanelerimizi Yaratmak*. Panoptikon: Çağdaş Dünyada Kendi Hapishanelerimizi Yaratmak - Enterprise Next (epnext.com) (Erişim Tarihi: 15.07.2023).

Yanık, A. (2017). Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2): 785-800.